

УДК 821.163.41.09'06 М.Павич: (477)

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ МИЛОРАДА ПАВИЧА В УКРАЇНІ

Алла ТАТАРЕНКО

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології

Стаття присвячена вивченню питання рецепції творчості відомого сербського письменника Милорада Павича в Україні. Матеріал для дослідження становлять літературно-критичні статті, передмови до творів, рецензії, наукові розвідки, а також есеїстичні тексти українських літераторів та літературознавців.

Ключові слова: рецепція, постмодернізм, сербська література, Милорад Павич.

Творчість відомого сербського письменника Милорада Павича є добре званою в Україні. Його читають, перекладають, тлумачать – отже, цілком закономірно постає проблема вивчення рецепції його прози в нашій країні. Це питання не є вузько славістичним, оскільки стосується не лише вивчення поезики творів видатного сербського письменника, а й їхнього дослідження та інтерпретації у сучасній українській культурі. У романах та оповіданнях М.Павича українські майстри слова (які найчастіше є авторами оглядів його творів) шукають опорні пункти постмодерної прозової парадигми, спільний культурологічний код, неофантастичну візію світу.

“Світ, як і себе (себе, як і світ), можна пізнавати, починаючи з будь-якого місця, моменту чи речі як згустку хронотопа. Зі словника, сну, львівської клеписдри чи зайвого великого пальця руки. Рано чи пізно пощастить (або ні) збагнути, що послідовне пізнання лише віддаляє від пізнання. Тоді звернешся до початку й у словнику, сні, невидимій львівській клеписдрі чи великому пальці руки побачиш весь світ, і так пізнаєш

(або ні) його”, – так описує свої враження від першої зустрічі з романом М.Павича “Хозарський словник” український поет та літературознавець Назар Федорак¹.

Кожний любитель прози М.Павича (особливо літератори та літературознавці) має свою приватну оповідь про зустріч з його незвичайним світом, про неповторні пригоди свідомості, про загадкові події, породжені подорожами просторами дійсності чи сну. Український читач легко входить до зачарованого світу його книжки, живе у ньому, пізнаючи “вже бачене”, або піддається плину розповіді, яка будить у ньому спогади про майбутнє та передчуття минулого. Не забуваймо: в українській літературі ще й тепер відлунюють барокові ноти, звуки улюбленої літературної епохи автора “Хо-

зарського словника”. Відлуння часу, коли сербська та українська літератури були дуже близькими. Подібний культурологічний код наближає героїв творів Павича

¹ Федорак Н. Танок слов'янського Мінотавра // Поступ. 1999. 22.04.

до українців, а сила неповторної фантазії письменника створює дистанцію, необхідну для сильного мистецького ефекту.

Своїх перших прихильників в Україні М.Павич здобув років двадцять тому – у середовищі славістів, які читали його книжки в оригіналі. Тоді ж почалася й історія рецепції “Хозарського словника” – книжки, яка увійшла до українського літературного контексту на початку 90-х, з’явившись у російському перекладі на сторінках авторитетного московського часопису “Иностранная литература”. Про сильний вплив цього твору на долю (пост)модерної літератури в Україні свідчить увага, яку йому приділяють українські письменники та літературні критики: автори Малої Української Енциклопедії Актуальної Літератури присвятили “Хозарському словникові” окрему статтю, дослідники сучасних літературних течій займаються компаративним вивченням цього роману і прозових творів українських майстрів красного письменства; існує також низка статей про історію його українського перекладу. З-поміж них на особливу увагу заслуговують “свідоцтва” перекладача роману Ольги Рось та редактора “сербської колекції” видавництва “Класика” Івана Лучука, які, без сумніву, найбільше зробили для того, щоби з’явилася українська версія Словника.

Стаття О.Рось “І зробив я те, що зробив” (з історії українського перекладу “Хозарського словника”)² є емоційною сповіддю про складні стосунки перекладача та книжки. Ідея написання такого тексту народилася завдяки численним успішним презентаціям роману, на яких слухачі постійно повторювали питання, чи важко було перекладати “Хозарський словник” і що цікавого в цей час відбувалося з перекладачем. Магія книги створювала в уяві читача таємничі картини перекладу як своєрідної алхімії, і стаття О.Рось утверджує їх у цьому переконанні.

У своїй статті “Ігор Римарук та генеза українського видання “Хозарського словника”³ І.Лучук спробував вписати славний сербський роман у ширший літературний контекст, розкривши глибинні зв’язки між романом Павича та поетичною збіркою відомого українського літератора, лауреата Шевченківської премії І.Римарука “Діва Обида”. Український читач ознайомився з цим книжками того ж 1998 р. (тоді у видавництві львівської “Класики” з’явився український переклад роману Павича), хоча це лише одна з низки невідповідних випадковостей, щось “абсолютно реальне, незважаючи на свою ілюзорність”. У збірці київського поета натрапляємо на цитату з Червоної книги – статті, присвяченої хозарській принцесі Атех (Римарук переклав її з російської, бо на момент створення “Діви Обиди” ще не існувало українського перекладу). На особливу увагу читача заслуговує факт, що поет у своїй книжці використав ще лише одну цитату (яка і дала назву збірці), а також привілейоване місце, яке у структурі “Діви Обиди” займає оповідь про смерть принцеси.

Якщо вірити, що все на світі пов’язане, то не здивує продовження розповіді І.Лучука про доленосні випадковості: наприкінці 1997 р. І Римарук опинився у Львові. Не маючи під руками книг зі своєї бібліотеки, поет був змушений позичити їх у друзів.

І тільки-но Лучук задумав принести “Хозарський словник” (у російському перекладі), як Римарук звернувся до нього з таким проханням. Прочитавши роман, майбутній автор “Діви Обиди” не тільки занотував деякі фрагменти (один з яких увійде до

² Рось О. “І зробив я те, що зробив” (з історії українського перекладу “Хозарського словника”) // “Г”. 1999. №15. С.165–173.

³ Лучук І. Ігор Римарук і генеза українського видання “Хозарського словника” // Поступ. 2000. 7.05.

його збірки), а й порекомендував прочитати його іншому відомому українському письменнику – Вікторові Неборакові. А Неборак, у свою чергу, ознайомившись із романом, запропонував директору новозаснованого видавництва “Класика” Володимирі Дмитерку розпочати роботу над українським перекладом “Словника”. Так замкнулося коло: роман Павича надихнув поета на створення “Діви Обиди”, а він, зачарований його магією, надихнув інших – на видання “Хозарського словника”. І все це трапилося у Львові... Подібно на те, що долі “романа-лексикона” та нашого міста тісно переплелися. В історіаті “Хозарського словника” письменник згадує: “Певні щоденникові записи, написані в той час у Львові, кажуть про те, що в лексикон Даубмануса був вбудований пісочний годинник”⁴.

Автор післямови до українського видання (той самий І.Лучук) вірить, що саме у Львові було зроблена клеписдра, бо саме тут це було записано, щоби нащадки знали й пам’ятали. Тому післямова має заголовок “Час і сон у львівській клеписдрі”. Це видання містить також винятково цікавий додаток до післямови з уривком з преамбули першої української (козацької) Конституції 1710 року давньоукраїнською, латинською та сучасною українською мовою, в якому читаємо: “Отак і войовничий прадавній козацький народ, раніше званий хозарським, Господь спершу возвеличив лицарською вдачею, просторими володіннями і вікопомною славою”⁵. Увагу читача привертає також факт, що у давньоукраїнському варіанті каган називається князем хозарів, а у латинському – князем козаків, отже, запитуємо разом із автором післямови, які ж то глибинні, приховані, все ще не з’ясовані зв’язки існують між різними народами?

Український поет та літературознавець Віктор Неборак продовжує цю тему у статті “Роман-послання з Белграда”⁶, де поряд із роздумами про “незвичайний роман” наводить нові приклади таємничих співпадінь. Один із героїв має ім’я Коен, а це неминуче нагадає читачам про іншого Коена, “одну з ключових фігур актуального американсько-балканського конфлікту” (текст Неборака був надрукований у квітні 1999 року). Отруєний примірник лексикона потрапив до рук доктора археології Ісайла Сука – і більшість українських читачів, напевно, згадала львів’янина Сука, музиканта з популярної рок-групи “Мертвий півень”... Отже, каже Неборак, читач починає помічати присутність персонажів книги Павича у своєму житті.

Неминучою видається ця присутність героїв “романа-лексикона” і в оглядах українських літературних критиків. Уже згадуваний Н.Федорак у рецензії під назвою “Танок слов’янського Мінотавра”⁷ постійно посилається на героїв Павича, спирається на спільну із майбутніми читачами його статті рецепцію роману. Така кореспонденція із “Хозарським словником” взагалі характерна для більшості текстів, які з’явилися з приводу виходу українського перекладу цього твору: роздумуючи про славний роман, зачаровані (і натхненні) ним літературні критики свідомо чи несвідомо вдаються до словника, ритму та настрою Милорада Павича. Намагаючись відповісти на питання “То про що ж цей роман?”, В.Неборак порушує складну мережу універсальних питань, бо це, на його думку, книжка “про магію в нас і довкола нас”, “про те, що історія – це лабіринт; це текст; це ілюзія, це коктейль з минулих часів, який намагається випити смертна людина, це вибухівка”, “про те, що ніщо у нашому

⁴ Павич М. Хозарський словник: роман-лексикон на 100 000 слів. Львів, 1998. С.14.

⁵ Додаток до Післямови // Павич М. Хозарський словник: роман-лексикон на 100 000 слів. С.279.

⁶ Неборак В. Роман-послання з Белграда // Тиждень. 1999. Ч.15. 8.14.04.

⁷ Федорак Н. Танок слов’янського Мінотавра.

світі безслідно не зникає”, “про те, що деякі з українців – частково чи й повністю хозари”, “про те, що власна візія світу не менш важлива, ніж запозичена”⁸.

Н.Федорак розмірковує про міфічне у Павича і зауважує, що “Хозарський словник” викликає в читацькій уяві образ Мінотавра, “народженого як могутній міф і ув’язненого у геніальній дзеркальній клітці Дюрренматтової метафори. Цю істоту в одязі історії виводить на прогулянку Милорад Павич”⁹. На думку українського дослідника, сербський письменник “на цей момент – переможець у споконвічній хозарській полеміці, й у клітці Мінотавра віддзеркалюється слов’янський танок – сучасний ритм Адамового тіла”¹⁰.

У той час, коли більшість українських літературних критиків натхненно презентує свої версії читання “Хозарського словника”, історики літератури шукають у ньому нових можливостей мистецької інтерпретації, жанрові особливості, і, звичайно, літературні паралелі та аналогії. Ірина Старовойт, наприклад, знаходить несподівані, а тому ще цікавіші паралелі між “Хозарським словником” та коротким романом українського літератора Івана Андрусика “Реставрація снігу”, причому як у плані постмодерністської поетики, передовсім нарації, так і в плані імагології¹¹. Відомий український літературознавець Павло Рудяков розглядає “Хозарський словник” в контексті розвитку сербського історичного роману ХХ ст.¹²

Великий (зрештою, очікуваний) успіх “Хозарського словника” підштовхнув видавця до публікації наступної книги Павича: у 1999 р. “Класика” видала “Останню любов у Царгороді” у перекладі Н.Чорпіти. Післямову знову написав І.Лучук, який додав до нього власний переклад “Автобіографії” Павича із власними коментарями. Післямова під заголовком “Карти і доля, таро і роман”, присвячена ще одній чудовій грі – паліндромії, яка, на думку Лучука, нагадує таро. Тому, якщо комусь здається, що може, варто було би більше сказати про автора роману, автор післямови має готову відповідь: “Для розмови про творчість Милорада Павича ніколи не забракне слів, бо вона (творчість, а не розмова, зрозуміло) вже переступила межу багатомірності і ступила на терени універсальності. А про самого Павича хто ж краще розповість, як не сам Павич?”¹³

Надзвичайно популярний серед читачів, презентований у телевізійних програмах роман “Остання любов у Царгороді” не викликав такої реакції серед українських критиків, як найславніший роман Павича. Можливо тому, що не нагадував улюблений Словник? У всякому випадку, у статті Володислава Айнца “Літературна арифметика, або Книги люблять рахунок”¹⁴, яка з’явилася у львівській газеті “Поступ”, йдеться радше про картину всієї творчості сербського письменника, аніж про цей твір. Автор тексту розмірковує над питанням, скільки романів написав М.Павич (якщо враховувати/ або не враховувати “Маленький нічний роман”), пропонує читачам самостійно вирішити цю літературну задачу. І, звичайно ж, прочитати роман “Остання

⁸ *Неборак В.* Роман-послання з Белграда.

⁹ *Федорак Н.* Танок слов’янського Мінотавра.

¹⁰ Там само.

¹¹ *Старовойт І.* Метафізика історії у постмодерній прозі // Наук. зап. Нац. ун-ту “Києво-Могилянська Академія”. Т.4. Філологія. 1998. С.31–33.

¹² *Рудяков П.* Историја као роман: Иво Андрић, Меша Селимовић, Милош Црњански, Милорад Павић Београд-Нови Сад, 1998.

¹³ *Лучук І.* Карти і доля, таро і роман // Павич М. Остання любов у Царгороді. Львів, 1999. С.115.

¹⁴ *Айнец В.* Літературна арифметика, або Книги люблять рахунок // Поступ. 2000. 31.03.

любов у Царгороді”, який, без сумніву, заслуговує, на окремий аналіз і може бути відправним пунктом для роздумів не лише про долю, передбачену картами таро, а й про історію – як національну, так і всезагальну історію людства. На роман-довідник з ворожіння спиралася у своєму тексті “Поразка, рідна сестра Перемоги”¹⁵ авторка цих рядків, бо колізія “двох П” представлена у цьому творі під новим, несподіваним кутом. Місцю цієї книжки Павича у контексті світової та сербської постмодерністської літератури присвячена також стаття “Роман перехрещених доль та традицій (“Остання любов у Царгороді” М.Павича)”, який можна знайти, наприклад, на сайті відомого проекту “Растко – Бібліотека сербської культури”¹⁶.

Національний вимір творів Павича був вирішальним, коли укладачі тематичного числа часопису “Ї” працювали над його концепцією. Прагнути внести до номера “Югославія. Косово. Європа”¹⁷, який з’явився безпосередньо після бомбардувань СРЮ, якомога більше текстів, які би створили автентичну картину сербської історії та культури, а водночас були близькими українським читачам, вони включили до нього оповідання М.Павича “Скляний слимак” (переклад І.Лучука), “Коні святого Марка, або Роман про Трою” (переклад О.Рось), “Принц Фердинанд читає Пушкіна” (переклад А.Татаренко), “Корсет” (переклад Н.Чорпіти), а також його “Автобіографію” (переклад І.Лучука) і “Початок і кінець роману” (переклад Н.Чорпіти). Зацікавлення читачів викликали й фрагменти “Хозарської призми” Й.Делича, і уривки з “Розмови з Павичем” М.Євтича, надруковані у цьому ж числі. Це зацікавлення було таким живим, що народилася ідея інтерв’ю з письменником, яку реалізували Н.Чорпіта та А.Татаренко. Українські редактори, бажаючи задовільнити цікавість своїх читачів, кілька разів передруковували інтерв’ю, яке з’явилося спочатку у львівській газеті “Поступ”, пізніше (у російському перекладі) – в газеті “Столичные ведомости” (Київ), і, нарешті, у літературному часописі “Згар” (Вінниця)¹⁸.

У згаданому тексті В.Айнци нагадує читачам про яскраву палітру Павичевих оповідань. І справді, навіть актуальний перелік українських перекладів зразків малої прози сербського літератора свідчить про інтерес перекладачів до різних типів оповіді, презентованих письменником. У журналі “Всесвіт” з’явилися “Капелюх з риб’ячої шкіри”, “Скляний равлик” та “Дамаскин” (переклад О.Микитенко). Оповідання “Веджвудівський чайний сервіз” прикрасило номер часопису “Ї”, присвячений проблемам глобалізації та антиглобалізації¹⁹, “Життя та смерть Іоанна Сіропулоса” з’явилося у першому числі львівського часопису “Форма(р)т”²⁰, а в одному з наступних – “Оповідання про душу та тіло” (переклад Х.Стельмах)²¹. Перекладено українською й одне з “найвідоміших оповідань М.Павича “Російський хорт”, до якого додається есей, інспірований

¹⁵ Татаренко А. Поразка, вірна сестра Перемоги // “Ї”. 2002. №26. С.291–297.

¹⁶ Татаренко А. Роман укршчених судбина и традиција (“Последња љубав у Цариграду” М.Павиља) // www.rastko.org.yu

¹⁷ Югославія. Косово. Європа // “Ї”. 1999. №15.

¹⁸ Павич М. “Літературу веде у майбутнє читач, а не письменник” // Згар. 2000. №3. С.91–95.

¹⁹ Павич М. “Веджвудський” чайний сервіз // “Ї” №19. 2000. С.272–277.

²⁰ Павич М. Життя та смерть Іоанна Сіропулоса // Форма(р)т. 2001. №1. С.61.

²¹ Павич М. Оповідання про душу та тіло // Форма(р)т. 2002. №4. С.54–56.

розповіддю про любителя годинників та краси (“Гіпнотична логіка сновидіння, або Кілька штрихів до портрета д-ра Стевана Михайловича”)²²⁻²³.

Розглядаючи різні можливості пізнання літературного світу М.Павича, потрібно згадати також його астрологічний путівник для невтаємничених – роман “Зоряна мантия”²⁴. Свою статтю про нього (“Астрологічний путівник для зацікавлених”)²⁵ Іван Богословський починає з нагадування, що ім’я героїні нового роману Архондули Нехами викликає в пам’яті іншого Нехаму, з “Хозарського словника”, доля якого пов’язана зі Львовом. “Зоряна мантия” служить відправним пунктом для роздумів про “хорову біографію” протагоністів і про історію народу як хорову біографію у національному та універсальному сенсі. Як, зрештою, і для цікавої розповіді про старі українські імена сузір’я.

І.Лучук у тексті “Прогноз на минуле, чи Спогади про майбутнє”²⁶ звертається до минулого та сучасного у романі, закликає читача побачити “дім, стіни якого – чотири зодіакальні стихії, оцінити еротично-граматичне “я вас, ви його, він вас, а ви мене, я його, а він вас, він і вас, і мене”, отримати насолоду від несподіваних образів, дізнатися, “чи помирають від того, від чого старіють”... І, звичайно, увійти у оповідь героїв, щоби їм допомогти.

Володимир Карвацький у короткому огляді “Гороскоп на минуле”²⁷ пише про прозу Павича як про “цілком жадані, хоч і неймовірні версії світу”. На думку критика, “книги сербського чарівника затягують, як Бермуди, і, зрештою, виконують базову функцію будь-якої доброї художньої літератури – примушують звичайних людей перетворюватися на запійних читачів”.

Ця спроба погляду на рецепцію творчості Павича в Україні була би неповною без вірша І.Лучука “Трохи білого світу”, у якій ми зустрічаємося з Павичем-літературним героєм. Поет згадує свою зустріч з класиком сербської літератури, ділиться з нами своїми почуттями і думками. Частину вірша становить переклад “Іліади” з “Останньої любові у Царгороді”. Це вірш, який належить вже не тільки Павичу, а й Лучукові, це і його роздуми про світ, які закінчуються словами:

На усті Сави в Дунай знаходиться біле місто,
на усті Лети у Стікс знаходиться білий світ²⁸.

Отже, світ, як і себе (себе, як і світ), можна пізнавати, починаючи з будь-якого місця, моменту чи речі як згустку хронотопа. Сербську літературу можна пізнавати, починаючи з чарівного світу М.Павича – так вважають згадані тут українські літератори та літературні критики. Творчість видатного сербського письменника хоча й розглядалася у контексті вивчення окремих питань розвитку літературної теорії та практики, все ж не була поки що в Україні предметом спеціального монографічного дослідження. Отже, матеріалом для вивчення рецепції прози М.Павича послужили переважно тексти публіцистичного та літературно-художнього характеру, які є свідченням особливого місця, яке відводиться авторові “Хозарського словника” українськими постмодерними критиками. У контексті переважання літературно-критичних

²² Павич М. Російський хорт // www.rastko.org.yu

²³ Татаренко А. Гіпнотична логіка сновидіння, або Кілька штрихів до портрета д-ра Стевана Михайловича // www.rastko.org.yu

²⁴ Павич М. Зоряна мантия. Львів, 2002.

²⁵ Богословський І. Астрологічний путівник для зацікавлених // Молода Галичина. 2002. 26.10.

²⁶ Лучук І. Прогноз на минуле чи Спогади про майбутнє // Дзеркало тижня. 2002. 14.12.

²⁷ Карвацький В. Гороскоп на минуле // Молода Галичина. 2003. 27.02.

²⁸ Лучук І. Трохи білого світу // “Г”. Ч.15. 1999. С.164.

текстів над літературознавчими розвідками, характерного для вивчення явищ українського постмодернізму, “запізнення” ширшої наукової рецепції творів М.Павича сприймається як закономірне. Однак і воно є ще одним штрихом до створення загальної картини рецепції творів найвідомішого сербського постмодерніста.

RECEPTION OF MILORAD PAVICH'S CREATIVE WORK IN UKRAINE**Анна ТАТАРЕНКО**

L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology

The presented paper deals with the problem of reception of creative work of a well-known Serbian writer Milorad Pavich in Ukraine.

The paper is based upon such sources as critical and analytical articles, prefaces to Pavić's works, reviews, scientific studies and essays by Ukrainian writers and literary critics.

Key words: reception, postmodern, Serbian literature, Milorad Pavich.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.02.

Прийнята до друку 24.01.03.